

УДК 377/378.09:74/75(477)''18/193''
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/27.203971>

Андрій НИКИФОРОВ,
orsid.org/0000-0002-0576-980X
кандидат педагогічних наук,
скульптор, незалежна професійна діяльність
(Суми, Україна) novatatara@gmail.com

ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено історіографічний аналіз дослідження сучасними науковцями проблеми впровадження навчання декоративного мистецтва в систему художньої освіти України, територія якої у ХІХ – на початку ХХ століття входила до складу Російської імперії.

Охарактеризовано літературні джерела з обраної проблематики, виявлено основні напрями досліджень сучасного історіографічного періоду (1991–2020) та виконано їх систематизацію за проблемно-тематичним принципом: освітній, педагогічний (навчально-виховний), мистецтвознавчий, культурологічний, краснавчий, етнографічний.

Зроблено висновок, що за останні десятиліття розвитку наукової думки в різних сферах наукового пошуку (історії мистецької освіти, історії образотворчого мистецтва, історії культури, історії педагогіки) посилилася увага до теми феномена декоративного мистецтва в історії розвитку художньої освіти України. Зазначено, що аналогічні тенденції помітно посилюються на початку ХХІ століття у розвідках, автори яких дотично чи опосередковано розглядають зазначену проблему.

З'ясовано, що історіографія сучасного періоду стосовно дослідження особливостей впровадження навчання декоративно-прикладного мистецтва в систему художньої освіти підросійської України характеризується тим, що:

– комплекс розглянутих джерел відображає складність і багатогранність проблематики, характерної для становлення і розвитку декоративного мистецтва і впровадження його навчання у ХІХ – на початку ХХ століття на підлеглий території;

– у більшості праць лише фрагментарно представлено окремі аспекти досліджуваної тематики.

Констатовано, що протягом сучасного історіографічного періоду (1991–2020) проблема навчання декоративного мистецтва в закладах художньої освіти підросійської України ХІХ – початку ХХ століття дотепер не стала предметом цілісного наукового історико-педагогічного пошуку.

Ключові слова: підросійська Україна, історіографія сучасного періоду, історія художньої освіти, навчання декоративного мистецтва.

Andrii NYKYFOROV,
orsid.org/0000-0002-0576-980X
Candidate of Pedagogical Sciences, Sculptor,
Self-employed
(Sumy, Ukraine) novatatara@gmail.com

DECORATIVE ART IN THE HISTORY OF ART EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE AS PART OF THE RUSSIAN EMPIRE OF THE XIX – EARLY XX CENTURY IN CONTEMPORARY RESEARCH: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The article deals with historiographical analysis of modern scientists' research on the issue of introduction of decorative art teaching into the system of art education of Ukraine, which territory in the XIX – early XX century was part of the Russian Empire.

Literary sources on the selected problems are characterized, the main directions of studies of the modern historiographical period (1991–2020) are revealed and their systematization is performed according to the problematic-thematic principle: educational, pedagogical (teaching-upbringing), art studies, culturological, ethnographic.

It is concluded that over the last decades of scientific thought development in various fields of scientific search (history of art education, history of fine arts, history of culture, history of pedagogy) attention to the topic of decorative art phenomenon in the history of art education development in Ukraine has increased. It is noted that similar trends have significantly intensified at the beginning of the XXI century in the studies, whose authors either directly or indirectly consider the identified problem.

It is found out that historiography of the modern period, in relation to the study of the peculiarities of introduction of teaching arts and crafts in the system of art education of Ukraine as part of the Russian Empire, is characterized by such facts:

– the complex of considered sources reflects complexity and versatility of the problems, characteristic of the formation and development of decorative art and introduction of its teaching in the XIX – early XX centuries in the subordinate territory;

– in the vast majority of works only some fragmented aspects of the studied subject are revealed.

It is stated that during the modern historiographical period (1991–2020) the problem of teaching decorative art in the institutions of art education in Ukraine as part of the Russian Empire of the XIX – early XX centuries has not become the subject of a comprehensive scientific historical and pedagogical search.

Key words: *Ukraine as part of the Russian Empire, historiography of the modern period, history of art education, teaching of decorative art.*

Постановка проблеми. Сучасний історіографічний період (1991–2020) дослідження проблеми навчання декоративного мистецтва на теренах підросійської України XIX – початку XX століття характеризується спробами вітчизняних та зарубіжних дослідників вивчати місце народних художніх промислів в історії України з позицій культури й освіти. Особливу увагу сучасні науковці стали приділяти вивченню народного виробничого досвіду, ідентичності українських народних майстрів, творчого бачення світу.

Одним із перших необхідних етапів ретельного вивчення позитивного досвіду навчання декоративного мистецтва на українських землях, які у досліджуваний історичний період перебували під владою Російської імперії, є проведення наукового аналізу відповідних літературних джерел та їх систематизації.

Аналіз досліджень. Важливими джерелами для проведення наукового історіографічного аналізу літератури сучасного періоду дослідження зазначеної проблеми, для розуміння методологічних підходів у здійсненні історико-педагогічних досліджень були праці Н. Гупана, Н. Дічека, В. Курила, О. Сухомлинської.

Щодо вирішення загальних проблем філософії освіти, розуміння специфіки мистецької освіти важливими для нашого дослідження є праці-монографії, в яких розглянуто питання узагальнення й систематизації проблем вітчизняної освіти загалом і мистецької освіти зокрема. Праці О. Єременко, І. Зязюна, О. Лобової, Л. Масол, Н. Миропольської, О. Михайліченка, С. Ничкало, Г. Ніколаї, Р. Позінкевича, О. Огієнко, О. Рудницької, О. Шевнюк мають міждисциплінарний характер, оскільки охоплюють проблеми філософії освіти, дидактичні та методичні проблеми розвитку мистецької освіти. До вказаних вище праць необхідно додати також розвідки щодо розуміння виховного потенціалу народної творчості: І. Беха, Л. Бокотей, І. Богуславської, Г. Ващенко, Л. Виготського, Н. Калашник, Б. Ліхачова, Н. Мамчур, О. Отич, Л. Фірсової.

Аналіз проблематики вищевказаних наукових робіт засвідчив, що авторами задіяно широке коло актуальних наукових і методичних проблем як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Сучасні науковці наголошують на необхідності зберегти, примножити та творчо використовувати досвід і напрацювання кращих національних традицій мистецької освіти в теорії і практиці навчання й виховання засобами народного декоративного мистецтва. Вагомим складником у цьому контексті є вивчення впровадження навчання декоративного мистецтва в систему мистецької освіти підросійської України XIX – початку XX століття.

Мета статті – здійснити історіографічний аналіз дослідження сучасними науковцями проблеми становлення навчання декоративного мистецтва в історії розвитку художньої освіти підросійської України XIX – початку XX століття та виявити основні напрями досліджень.

Виклад основного матеріалу. Важливим джерелом у контексті нашого дослідження була колективна монографія з історії та методики навчання першої приватної художньої школи в підросійській Україні «Харьковская школа дизайна» (Бойчук, Даниленко, Устинов, 1992). У цьому контексті варте окремого розгляду фундаментальне дослідження мистецтвознавчого аспекту історичного розвитку художньої освіти, котре здійснив науковець Р. Шмагало. У монографії «Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX століття: структурування, методологія, художні позиції» (Шмагало, 2005) автором зроблено комплексний аналіз художньої освіти в Україні, вагому частку відведено декоративно-прикладному мистецтву поза її межами, висвітлено зв'язок українського мистецько-освітнього процесу з європейським.

Для виокремлення ролі традиційних ремесел у педагогічних ідеях вітчизняних і зарубіжних класиків великого значення в нашому дослідженні мали праці з історії педагогіки й історії освіти як самих педагогів-класиків, так і сучасних науковців, дослідників класичної спадщини: «Історія

класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва» (Кравець, 1996), «Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах» (Сбруєва, Рисіна, 2000), «Історія освіти в Україні» (Сірополко, 2001), «Історія педагогіки» (Завгородня, Прокопів, Стражнікова, 2014), «Концепт «Роста-розвиття» у Дьюї як метод и результат» (Кожевникова, 2013), «Этнопедагогическая пансофия» (Волков, 2009), а також розвідки в галузі мистецької освіти й мистецької педагогіки: «Педагогічні інновації в галузі мистецької освіти» (Орлов (Ред. Зязюн), 2003), «Педагогіка мистецтва: сутність та місце в системі наук про освіту» (Отіч, 2008), «Педагогіка мистецтва» (Падалка, 2008), «Інтеграція дисциплін художньо-естетичного циклу: методичні рекомендації до спецкурсу» (Плотницька, 2003), «Педагогіка: загальна та мистецька» (Рудницька, 2005).

У наведених публікаціях, наукових статтях, матеріалах конференцій, навчальних посібниках, підручниках, методичних рекомендаціях з досліджуваної проблеми простежується думка щодо необхідності вдосконалення мистецької освіти в галузі декоративного мистецтва. Погоджуємось із думкою Р. Шмагала стосовно того, що класифікація досліджень мистецької освіти наразі не є досить розробленою (Шмагало, 2005).

Поряд з освітянами, культурологами й істориками мистецтва в площині розвитку народних художніх промислів XIX – початку XX століття діяльність народних майстрів та їхніх учнів, становлення осередків навчання художніх ремесел у підросійській Україні вивчали чи дотично розглядали мистецтвознавці, археологи, етнографи, технологи, філологи, архітектори, дизайнери та інші фахівці. Їхні праці допомогли виявити роль народного декоративного мистецтва (яке створювалося протягом XIX – початку XX століття на теренах підросійської України) в навчанні й вихованні молоді як досліджуваного періоду, так і наступних поколінь.

Приклади вдалого використання культурологічних підходів у справі наукового вивчення розвитку навчання декоративного мистецтва у пореформеній Україні, зокрема на підросійських територіях, знаходимо в працях В. Донченко-Хмари, А. Заїки, А. Карася, Л. Федевич та багатьох інших авторів. Цінність цих праць полягає у тому, що їх збиральницька та наукова значущість забезпечила активну практичну навчально-виховну роботу викладачів закладів художньої освіти та вчителів загальноосвітніх шкіл у співпраці з майстрами художніх промислів. Зокрема, значний внесок у історико-мистецтвознавчий напрям дослідження українського декоративного мистецтва зробили С. Антонович,

Р. Захарчук-Чугай та М. Станкевич, котрим у роки становлення української незалежності належав пріоритет у порушенні питання про нагальну необхідність подальшої розробки наукової методології культурологічного дослідження народних промислів. У праці «Декоративно-прикладне мистецтво» вони, зокрема, зауважували, що тільки вдосконалюючи методику вивчення, українські культурологи й історики зможуть подолати дефіцит матеріалів, яким вони змушені користуватися в науковій роботі.

На загальному тлі наукових історико-етнографічних досліджень з українського декоративного мистецтва останніми роками істотно вирізнялися статті та монографії О. Боряк, присвячені етнографічним аспектам вивчення українських народних обрядів та вірувань, пов'язаних з ткацтвом, зокрема й на теренах підросійської України досліджуваного періоду. Розвідки сучасного історіографічного періоду суттєво поповнилися також дослідженням використання теорії орнаментів у змісті навчальних фахових дисциплін підготовки майбутніх фахівців галузі декоративного мистецтва І. Рязанцевої.

Отже, у період сучасної історіографії значно розширено вектор дослідження декоративного мистецтва в історії розвитку художньої освіти підросійської України XIX – початку XX століття.

Вважаємо, що доцільно згрупувати наукову літературу кінця XX – початку XXI століття за проблемно-тематичним принципом, що безпосередньо, дотично чи опосередковано торкається питання навчання декоративного мистецтва в підросійській Україні XIX – початку XX століття за напрямками: освітній, педагогічний (навчально-виховний), мистецтвознавчий, культурологічний, краєзнавчий, етнографічний.

Освітній напрям джерел містить праці освітян у руслі зазначеної проблематики: персоналістичними дослідженнями життєдіяльності діячів, педагогів, митців, майстрів краю займалися науковці О. Бугайченко, Л. Соколюк, В. Тітінок, Б. Яницький; мистецькі школи краю в системі становлення національної освіти розглядали: О. Бугайченко, М. Гринюк, І. Добрянський, Ю. Звенігородська, Є. Кочерженко, Н. Фомічова, В. Ханко, Д. Хрисанфова; роль земств у розвитку кустарних промислів та в становленні навчання декоративного мистецтва висвітлювали: Л. Корж-Усенко, О. Пошивайло, А. Карась; виховні аспекти засобами традиційних ремесел вивчали: І. Білевич, В. Гриньова, О. Красовська, Б. Тимків.

Педагогічний (навчально-виховний) напрям групи джерел виявляє педагогічний потенціал

декоративного мистецтва (зокрема, й досліджуваного регіону XIX – початку XX століття) у сучасній національній системі навчання й виховання: зміст декоративно-прикладного мистецтва в позашкільній освіті розглядали М. Курач, К. Черемних; педагогіку мистецтва і значення декоративно-прикладного мистецтва у формуванні духовності майбутнього митця зазначали О. Крицалюк, Л. Масол; взаємовплив традиційного декоративного мистецтва і професійної освіти досліджували І. Андрощук, О. Ковальов, О. Кушніренко, Л. Плазовська; педагогічний потенціал народного прикладного мистецтва виявляли Г. Ахметшина, С. Ошурко, Б. Прокопович.

У працях *групи мистецтвознавчого напрямку* розглянуто здобутки вітчизняного мистецтвознавства в контексті розвитку навчання декоративного мистецтва підросійської України XIX – початку XX століття за аспектами: навчання декоративного мистецтва в мистецтвознавчій літературі: Н. Авер'янова, М. Станкевич, І. Удріс; роль музеїв та виставкової роботи у навчання декоративного мистецтва: М. Академік, С. Кілієвич, Л. Федевич, С. Побожій; декоративно-прикладне мистецтво пов'язували з дизайном освітою: О. Боднар, В. Даниленко, А. Півненко, А. Руденченко; орнамент як предмет наукового дослідження вивчали: Ю. Герчук, А. Гурська, М. Рудинський, І. Рязанцева, М. Селівачов.

Культурологічний напрям охоплює праці з цієї проблематики за аспектами дослідження: теорія та практика української культурології, які стали предметом дослідження Г. Вервес, П. Ганжи, М. Гончаренко, Є. Маланюк, В. Наулко, О. Огієнко, В. Русановського; концепцією художньо-естетичного виховання переймалися В. Маслов, С. Уланова, О. Устименко-Косоріч; розвиток гендерних підходів до вивчення розвитку художніх промислів і ремесел та їх навчання окреслювали І. Вановська, О. Кісь, Н. Слюсаренко.

Красназнавчий напрям містить історико-красназнавчі дослідження в контексті зазначеної проблеми за аспектами: декоративно-прикладне мистецтво в педагогічному красназнавстві: О. Найден, Г. Лозко, Н. Побірченко; суспільно-соціальна роль видів декоративного мистецтва: О. Боряк, В. Зайченко, І. Пацалюк; історичні матеріали щодо започаткування навчання декоративного мистецтва

в зазначеному регіоні: В. Немцова, О. Пересада, В. Танцюра, Л. Утка.

Етнографічний напрям об'єднує праці етнографів у руслі цієї проблематики: етнографія розвитку видів традиційної творчості досліджуваного регіону: Г. Намдамаров, О. Пошивайло, О. Скиба, В. Сушко.

Таким чином, сучасний період історіографії навчання декоративного мистецтва за змістовим принципом на теренах підросійської України XIX – початку XX століття класифіковано нами за напрямками досліджень. Разом із тим у ході наукового пошуку встановлено, що проблеми навчання декоративного мистецтва досліджуваного регіону фрагментарно висвітлювалися у наукових працях з дотичних проблем в історичних, історико-мистецтвознавчих наукових публікаціях спорідненої тематики, у науково-публіцистичній періодиці від дореволюційного періоду до сьогодення у працях педагогів-практиків, діячів культури, освіти і мистецтва, в персоналістичних розвідках, нарисах, в альбомах про творчість митців, каталогах художніх виставок виробів декоративно-прикладного мистецтва.

Висновки. Отже, проведене історіографічне дослідження декоративного мистецтва в історії розвитку художньої освіти підросійської України XIX – початку XX століття дало змогу встановити, що:

– на початку XXI століття значно розширилося коло дослідників українських народних художніх промислів та їх ролі в освітньо-виховному процесі;

– констатовано погравлення процесу запровадження навчання декоративного мистецтва в закладах освіти різних рівнів і типів;

– серед питань, що порушуються сучасними науковцями в мистецько-освітній галузі, вирізняються напрями: освітні, педагогічні, мистецтвознавчі, культурологічні, конкретно-історичні, краєзнавчі, етнографічні;

– в умовах української незалежності вітчизняні дослідники стали по-новому оцінювати роль народних майстрів як учителів традиційного мистецтва, осмислювати історію розвитку мистецької освіти в сфері народних ремесел, аспекти вітчизняної історії становлення декоративного мистецтва в системі художньої освіти підросійської України XIX – початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков Г. Н. Этнопедагогическая пансофия : монография. Элиста : Джангар, 2009. 575 с.
2. Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражнікова І. В. Історія педагогіки : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Плай, 2014. 160 с.
3. Кожевникова М. Н. Концепт «Роста-развития» у Дж. Дьюи як метод і результат. *Філософія образования*. 2013. № 5. С. 127–136.

4. Кравець В. П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва : навчальний посібник. Тернопіль : Тернопіль, 1996. 436 с.
5. Орлов В. Ф. Педагогічні інновації в галузі мистецької освіти. *Мистецька освіта : зміст, технології, менеджмент* : збірник наукових праць. 2007. Вип. 10. С. 33–37.
6. Отич О. М. Педагогіка мистецтва : сутність та місце в системі наук про освіту. *Мистецтво та освіта*. 2008. № 2. С. 13–17.
7. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва : Теорія і методика мистецьких дисциплін : монографія. Київ : Освіта України, 2008. 274 с.
8. Плотницька О. В. Інтеграція дисциплін художньо-естетичного циклу : методичні рекомендації до спецкурсу. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2003. 75 с.
9. Рудницька О. П. Педагогіка : загальна та мистецька : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.
10. Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю., Осмук Н. Г. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах : навчальний посібник. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. Вид. 2-ге доп., випр. 240 с.
11. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні. Київ : Наукова думка, 2001. 912 с.
12. Харьковская школа дизайна / составители : А. В. Бойчук, В. Я. Даниленко, А. Г. Устинов. Москва : ВНИИТЭ, 1992. 116 с.
13. Шмагалю Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ століття : структурування, методологія, художні позиції. Львів : Українські технології. 2005. 528 с.

REFERENCES

1. Volkov, G. N. Etnopedagogicheskaya pansofiya : monografiya [Ethnopedagogical Pansophia]. Elista : Dzhangar, 2009. 575 p. [in Russian].
2. Zavorodnia, T. K., Prokopiv, L. M., Strazhnikova, I. V. Istoriiia pedahohiky : navchalno-metodychnyi posibnyk [History of pedagogy]. Ivano-Frankivsk : Plai, 2014. 160 p. [in Ukrainian].
3. Kozhevnikova, M. N. Kontsept “Rosta-razvitiya” u Dzh. Dyui kak metod i rezultat [The concept of “Growth and Development” by J. Dewey as a method and result]. *Filosofiya obrazovaniya*, 2013, Nr 5, pp. 127–136 [in Russian].
4. Kravets, V. P. Istoriiia klasychnoi zarubizhnoi pedahohiky ta shkilnystva : navchalnyi posibnyk [History of classical foreign pedagogy and schooling]. Ternopil : Ternopil, 1996. 436 p. [in Ukrainian].
5. Orlov, V. F. Pedahohichni innovatsii v haluzi mystetskoii osvity [Pedagogical innovations in the field of art education]. *Mystetska osvita : zmist, tekhnologii, menedzhment : zbirnyk naukovykh prats*, 2007. Vyp. 10, pp. 33–37 [in Ukrainian].
6. Otych, O. M. Pedahohika mystetstva : sutnist ta mistse v systemi nauk pro osvitu [Art pedagogy : the essence and place in the system of educational sciences]. *Mystetstvo ta osvita*, 2008. Nr 2, pp. 13–17 [in Ukrainian].
7. Padalka, H. M. Pedahohika mystetstva : Teoriia i metodyka mystetskykh dystsyplin : monohrafiia [Art Pedagogy : Theory and Methods of the Art Disciplines]. Kyiv : Osvita Ukrainy, 2008. 274 p. [in Ukrainian].
8. Plotnytska, O. V. Intehratsiia dystsyplin khudozhno-estetychnoho tsykladu : metodychni rekomendatsii do spetskursu [Integration of disciplines of the artistic-aesthetic cycle : methodological recommendations for the special course]. Zhytomyr : Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka, 2003. 75 p. [in Ukrainian].
9. Rudnytska, O. P. Pedahohika : zahalna ta mystetska : navchalnyi posibnyk [Pedagogy : General and Artistic]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2005. 360 p. [in Ukrainian].
10. Sbruieva, A. A., Rysina, M. Yu., Osmuk, N. H. Istoriiia pedahohiky u skhemakh, kartakh, diahramakh : navchalnyi posibnyk [History of pedagogy in diagrams, maps, diagrams]. Sumy : SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2015. Vyd. 2-he dop., vypr. 240 p. [in Ukrainian].
11. Siropolko, S. O. Istoriiia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]. Kyiv : Naukova dumka, 2001. 912 p. [in Ukrainian].
12. Harkovskaya shkola dizayna [Kharkov School of Design] / sostaviteli : A. V. Boychuk, V. Ya. Danilenko, A. G. Ustinov. Moskva : VNIITE, 1992. 116 p. [in Russian].
13. Shmahalo, R. T. Mystetska osvita v Ukraini sereyny XIX – sereyny XX stolittia : strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozytsii [Art education in Ukraine in the middle of the 19th – the middle of the 20th century : structuring, methodology, artistic positions]. Lviv : Ukrainski Tekhnologii, 2005. 528 p. [in Ukrainian].